

WIKTOR F. MASŁOW

NIEKTÓRE ZAGADNIENIA WŁASNOŚCI OSOBISTEJ W RADZIECKIM PRAWIE CYWILNYM

Prawo własności osobistej to jedno z podstawowych praw majątkowych obywateli w społeczeństwie socjalistycznym. Jego przodujące miejsce w całości kształcie praw podmiotowych wyznaczone jest tym, że w warunkach pierwszej fazy komunizmu (w socjalizmie) nie stworzono jeszcze ani materialnych, ani duchowych przesłanek dla wprowadzenia pełnej równości komunistycznej w podziale dóbr materialnych (według potrzeb): produkcja nie może jeszcze zapewnić koniecznej dla tego celu obfitości produktów, a praca nie stała się jeszcze naturalną potrzebą życiową wszystkich pracujących. Tutaj występuje jeszcze konieczność wykształcenia u obywateli większego szacunku dla pracy, a jako rozstrzygający czynnik wychowawczy występuje materialne stymulowanie ich wydajności pracy. Cel ten osiągnąć jest przez wprowadzenie w życie ścisłej kontroli ze strony państwa i społeczeństwa wymiaru pracy i wymiaru potrzeb według zasady „od każdego według zdolności, każdemu według jego pracy”. Jednym z prawnych środków rozwiązania tego zagadnienia jest przyznanie każdemu obywatelowi prawa własności osobistej do majątku zdobytego pracą.

W ZSRR, jak i we wszystkich pozostałych krajach socjalistycznych prawo własności osobistej utrwalone jest w Konstytucji (art. 7, cz. II i art. 10) i stanowi nieodłączną część ustroju społecznego. Postanowienia Konstytucji o własności osobistej są rozwinięte i skonkretyzowane w ustawodawstwie cywilnym i przede wszystkim w „Podstawach ustawodawstwa cywilnego” Związku Radzieckiego i republik związkowych i w kodeksach cywilnych republik związkowych.

Radzieckie ustawodawstwo cywilne rozróżnia dwie postacie własności osobistej: własność osobistą poszczególnych obywateli (art. 10 Konstytucji) oraz własność osobistą zagrody kołchozowej (cz. II, art. 7 Konstytucji i art. 126 k.c.)¹. Przy tym zagroda kołchozowa nie jest osobnym podmiotem prawa, lecz traktowana jest jako specjalna forma wspólnoty rodzinnej (rodzina chłopska), prowadząca wspólnie gospodarstwo pomocnicze na zasadzie członkostwa w kołchozach. Własność osobista za-

¹ W niniejszym artykule cytowane są przepisy kodeksu cywilnego i „Podstaw prawa cywilnego” RSFSR.

grody kołchozowej to forma własności wspólnej (własności niepodzielnej), której uczestnikami są tylko członkowie rodziny chłopskiej — rodziny członka kołchozu (art. 116 i 126 k.c.).

W radzieckim ustawodawstwie regulacji prawnej stosunków osobistego przywłaszczenia dóbr materialnych na własność poświęcono dużo uwagi: normy o własności osobistej są na ogół dość precyzyjne, proste i jasne w treści i sformułowaniu. W niniejszym artykule nie ma ani możliwości, ani także potrzeby pełnego ich przedstawienia i dlatego zatrzymamy się tylko na zasadniczych i podstawowych zagadnieniach tej instytucji, w szczególności: a) przedmiotach prawa własności osobistej; b) problemie zabezpieczenia charakteru konsumpcyjnego przedmiotów własności osobistej; c) zadaniach i społecznych funkcjach instytucji prawa własności osobistej.

Rozstrzygnięcie wszystkich zagadnień regulacji prawnej w dziedzinie własności osobistej bierze za punkt wyjścia jej konsumpcyjne przeznaczenie i uwzględnia jej miejsce w zapewnieniu zaspokajania potrzeb członków społeczeństwa socjalistycznego.

Własność osobista w społeczeństwie socjalistycznym przyznana jest obywatelom w celach jak najpełniejszego i wszechstronnego zabezpieczenia potrzeb materialnych i kulturalnych. To przeznaczenie własności osobistej określone jest wymogiem podstawowego prawa ekonomicznego socjalizmu. Konsumpcyjny i pochodzący z pracy charakter własności osobistej zabezpieczony jest przede wszystkim ekonomicznie — niepodzielnym panowaniem socjalistycznego systemu gospodarki i socjalistyczną własnością narzędzi i środków produkcji.

Przyznanie obywatelom własności osobistej w warunkach socjalizmu nie prowadzi i nie może prowadzić do odrodzenia kapitalizmu, albowiem w socjalizmie środki produkcji nie mogą być przedmiotami własności osobistej, a siła robocza nie może być przekształcona w towar. Ponieważ jednak w socjalizmie istnieją pieniądze oraz obrót towarowy i do tego jeszcze w pełni nie są wykorzenione ze świadomości ludzi przeżytki prywatno-własnościowe, konsumpcyjne przeznaczenie majątku osobistego i jego pochodzenie z pracy powinno stać się regułą, którą zabezpiecza się w drodze ustawodawczego zapobiegania nadużywaniu własności osobistej i jej nieprawidłowego wykorzystania. Zapobieganiu możliwym przypadkom nieprawidłowego wykorzystania własności osobistej służą przede wszystkim przepisy o przedmiotach własności osobistej.

Ustawodawstwo radzieckie nie wylicza wyczerpująco rzeczy, które mogą być przedmiotami własności osobistej, lecz zawiera jedynie ogólną charakterystykę tych (przedmiotów, odpowiednio do ich przeznaczenia konsumpcyjnego. Art. 105 k.c. RSFSR wskazuje, że we własności osobistej obywateli znajdować się może mienie (przeznaczone na zaspokojenie potrzeb materialnych i kulturalnych. Każdy obywatel może mieć jako własność osobistą dochody z pracy i oszczędności, dom mieszkalny (lub

jego część), pomocnicze gospodarstwo domowe, przedmioty użytku domowego dla zaspokojenia osobistych potrzeb i wygody. Majątek wchodzący w skład własności osobistej obywateli nie może być wykorzystany dla uzyskiwania dochodów nie pochodzących z pracy. Przedmiotowy skład własności osobistej zagrody kołchozowej² określa art. 126 k.c.: „Pomocnicze gospodarstwo domowe na działce ziemi przyzagrodowej, dom mieszkalny, bydło, ptaki i trzoda chlewna zgodnie ze statutem kołchozu”. Oprócz tego do zagrody kołchozowej należą przekazane na jej własność dochody członków pochodzące z pracy, z racji uczestnictwa w społecznej gospodarce kołchozowej, lub inny majątek przekazany przez nich na własność zagrody, a także mienie użytku domowego i potrzeb osobistych nabyte ze środków ogólnych.

Trzeba przyznać, że jest to najbardziej celowy i chyba także jedynie możliwy sposób ustawowego uregulowania zakresu przedmiotów prawa własności osobistej. Krąg rzeczy konsumpcyjnych jest różnorodny, wraz z rozwojem społeczeństwa będą się zmieniały i rozszerzały potrzeby ludzkie, pojawiają się i będą się pojawiać całkiem nowe przedmioty dla zaspokojenia tych potrzeb. I rzecz daleko nie w tym, że w ustawie nie do pomyślenia jest pełny, końcowy wykaz mienia, które może być przedmiotem własności osobistej, lecz i w tym, że taki wykaz nie miałby pożądanego znaczenia praktycznego.

Dla właściwego zrozumienia przedmiotu własności osobistej duże znaczenie mają nie tylko cechy naturalne rzeczy, ale charakter użytkowania przez właściciela tej rzeczy: jedna i ta »sama rzecz może być użyta dla zaspokojenia materialnych i kulturalnych potrzeb, jak i w celach przywłaszczenia efektów cudzej pracy. Z treści art. 105 k.c. wynika, że pod pojęciem przedmiotu własności osobistej ustawodawca rozumie jedynie takie mienie, które nie tylko z istoty swojego przeznaczenia, ale i faktycznie użytkowane jest przez właściciela dla zaspokojenia potrzeb materialnych i kulturalnych.

W teorii przedmioty prawa własności osobistej klasyfikuje się biorąc za punkt wyjścia ich ekonomiczne przeznaczenie. Z tego punktu widzenia dzieli się je na przedmioty o charakterze użytkowym i drobne narzędzia pracy³. Jednakże ten podział, ponieważ u jego podstawy leży cecha czysto ekonomiczna, nie odgrywa decydującej roli w analizie prawnej prawa własności osobistej. Ważniejsze znaczenie dla treści prawa własności osobistej powinna mieć klasyfikacja przedmiotów prawa własności osobistej według ich reżimu prawnego, według cech prawnych.

² Majątek zagrody kołchozowej należy do jej członków na zasadach własności wspólnej (art. 116 k.c.).

³ Należy pamiętać, że taka klasyfikacja rzeczy ma w dużej mierze charakter względny. Przy zachowaniu stosunków towarowych jedna i ta sama rzecz może służyć zaspokojeniu potrzeb osobistych, a może być wykorzystywana w celu osiągnięcia dochodu nie pochodzącego z pracy.

Należy odróżnić przedmioty własności osobistej, których ilość jest ograniczona, i przedmioty, których ilość nie jest ograniczona. Z tego punktu widzenia przedmioty prawa własności osobistej można podzielić na normowane i nie normowane.

Do przedmiotów nie normowanych należy przeważająca ilość przedmiotów własności osobistej; są to przedmioty wchodzące w skład gospodarstwa domowego i do użytku domowego, przedmioty służące do zaspokojenia (potrzeb osobistych i wygody. Osobne miejsce wśród przedmiotów nie normowanych zajmują dochody z pracy i oszczędności w formie pieniężnej. Aktualnie pieniężna forma wynagrodzenia za pracę przeważa nie tylko w sektorze państwowym, ale i w produkcji kołchozowej, dlatego ten rodzaj dochodów jest głównym źródłem własności osobistej. To daje obywatelowi możliwość nabywania na własność osobistą wszystkich przedmiotów i rzeczy odpowiednio do upodobań, potrzeb kulturalnych, tradycji narodowych itp. (tj. zaspokojenia w szczególności indywidualnych gustów i upodobań).

Prawo radzieckie ogranicza nabywanie na własność osobistą tych przedmiotów, których nabycie w większej ilości aniżeli przewiduje ustawa przeczyłoby ich przeznaczeniu konsumpcyjnemu. Do normowanych przedmiotów prawa własności osobistej należą domy mieszkalne, mieszkania, samochody osobowe, bydło. Art. 106 k.c. mówi, że w skład własności osobistej obywatela może wchodzić jeden dom mieszkalny (lub część jednego domu). Do razem mieszkających małżonków i ich niepełnoletnich dzieci może należeć tylko jeden dom mieszkalny (lub część jednego domu) należący do jednego z nich lub będący ich wspólną własnością.

Prawo własności mieszkania w domu zbiorowym według swej treści i reżimu prawnego odpowiada prawu własności osobistej domu indywidualnego. W powyższym ograniczeniu nie należy dopatrywać się jakichkolwiek zakusów na interesy obywateli, jako że jednej rodzinie dla zaspokojenia potrzeb mieszkalnych w pełni wystarcza posiadanie jednego domu. Drugiego domu nie mogłaby ona zwykle wykorzystać zgodnie z jego przeznaczeniem — dla osobistego w nim zamieszkania, to jest byłby on dla niej zbędny.

Ograniczona jest także liczba przedmiotów własności osobistej zagrody kołchozowej mających przeznaczenie produkcyjne. Art. 126 k.c. stanowi, że obok przedmiotów wymienionych w art. 7 Konstytucji i w statucie artelu rolnego, do własności osobistej zagrody kołchozowej mogą wchodzić wszystkie te przedmioty, które jako własność osobistą może zgodnie z art. 10 Konstytucji posiadać każdy obywatel. Do nich w szczególności należą samochody, motocykle, rowery, sprzęty domowe itp., jeśli przedmioty te nabyte są za środki wspólne członków zagrody i są przez nich wspólnie wykorzystywane. Mienie to nie ma przeznaczenia

produkcyjnego i dlatego ustawa nie wprowadza żadnego ograniczenia liczby tych przedmiotów (z wyjątkiem samochodów). Więcej, przy ograniczeniu liczby przedmiotów o przeznaczeniu produkcyjnym dalszy wzrost własności osobistej zagrody kolchozowej będzie się dokonywał na rzecz przedmiotów codziennego użytku. Wszystkie te przedmioty jednak, w odróżnieniu od przedmiotów przeznaczenia produkcyjnego, mogą być własnością osobistą (podzielną) poszczególnych członków zagrody kolchozowej (art. 13 k. c).

Analizując zagadnienie przedmiotów prawa własności osobistej należy pamiętać, że ustawodawca w rozstrzyganiu tego zagadnienia wychodzi z marksistowsko-leninowskich twierdzeń o jednostce, jej potrzebach i interesach, a także sposobach ich zaspokajania. Tak potrzeby, jak i sposoby ich zaspokajania zależą od poziomu wzrostu produkcji, a także rodzą się i są uwarunkowane tym rozwojem.

W społeczeństwie socjalistycznym cały wytworzony przez to społeczeństwo produkt (tak środki produkcji jak i środki spożycia) jest własnością narodu i indywidualne zawłaszczenie przez obywateli dla zaspokojenia potrzeb nie pociąga za sobą pełnej izolacji ekonomicznej obywateli od interesów gospodarczych, nie powoduje ostatecznego ich oderwania od własności społecznej. A zatem własność osobista jest podstawowym, głównym, ale nie jedynym i wyłącznym źródłem zaspokojenia różnorodnych potrzeb członków społeczeństwa. Rosnące potrzeby ludzi radzieckich zaspokajane są zarówno z rachunku własności osobistej, jak i z rachunku środków należących do państwa i innych socjalistycznych organizacji społecznych (fundusz potrzeb społecznych). Rozwój budownictwa komunistycznego idzie w parze ze stopniowym wzrostem społecznych środków spożycia, instytucji i przedmiotów społecznego użytku (szkoły, internaty, przedszkola, biblioteki i inne instytucje kulturalne, domy mieszkalne, sanatoria, domy wypoczynku, pensjonaty, kluby, teatry, kina, rozliczne formy masowej komunikacji), a także ze wzrostem liczby różnego rodzaju organizacji obsługujących indywidualne potrzeby obywateli na warunkach odpłatnych.

W miarę przechodzenia naszego społeczeństwa do komunizmu tempo wzrostu społecznych środków spożycia będzie ścigać tempo wzrostu środków spożycia indywidualnego, aczkolwiek i te ostatnie będą absolutnie wzrastać. W referacie sprawozdawczym XXIII Zjazdu KC KPZR L. J. Breżniewa stwierdza się: „W naszych warunkach ważną rolę w podniesieniu poziomu życia narodu odgrywają środki społeczne. Wpłaty i ulgi, jakie ludność otrzymuje ze środków społecznych, wynosiły w 1965 r. 41,5 miliarda rubli w porównaniu z 27,3 w r. 1960”. Stosunek funduszy spożycia indywidualnego (własności osobistej) do funduszy spożycia społecznego (własność socjalistyczna) określa państwo, uwzględniając konieczność prawidłowego kojarzenia interesów indywidualnych i społecz-

nych w społeczeństwie socjalistycznym, przy danym poziomie rozwoju środków produkcji społecznej.

W społeczeństwie socjalistycznym, tak jak w każdym innym, sposób zaspokajania tej lub innej potrzeby ludzi jest uwarunkowany obiektywnie. Zależy on przede wszystkim od stanu produkcji. Własność osobista różnych przedmiotów, konieczna i celowa w jednych warunkach, może okazać się w zmienionych okolicznościach niepotrzebna i uciążliwa. Weźmy np. pomocnicze gospodarstwo domowe robotnika lub urzędnika, w skład którego może wchodzić ogród, sad, inwentarz. Jego istnienie nie wynika z ekonomicznego charakteru własności państwowej, lecz związane jest całkowicie z niedostatkami w organizacji społecznych form zaspokajania potrzeb ludności, a także warunkami pracy i egzystencji ludności poszczególnych regionów geograficznych. Niemalą rolę odgrywa także uwzględnienie przez ustawodawcę potrzeby człowieka miasta obcowania z przyrodą, dążenie do połączenia pracy fizycznej z odpoczynkiem, rekonwalescencją. Prowadzenie gospodarstwa pomocniczego przez robotników i urzędników jest całkowicie dobrowolne; gospodarstwo takie jest tworzone wówczas, gdy u ludzi wystąpi obiektywna tego potrzeba.

Pomocnicze przyzagrodowe gospodarstwo kołchoźnika jest konieczne na obecnym etapie rozwoju produkcji kołchozowej, ponieważ nadal jeszcze nie jest ona w stanie zaspokoić różnorodnych potrzeb członków kołchozu ze środków wytwarzanych w ramach produkcji społecznej. W tych kołchozach, gdzie dochody z gospodarstwa społecznego są niedostateczne, gospodarstwo pomocnicze odgrywa znaczną rolę w zaspokojeniu potrzeb rodziny kołchoźnika. Nie można także nie dostrzegać, że gospodarstwa pomocnicze kołchoźników odgrywają jeszcze istotną rolę w zaopatrzeniu ludności miejskiej w produkty rolne.

To wszystko nie oznacza jeszcze, że pomocnicze gospodarstwo zagrody kołchozowej będzie wieczne. Jego los jest nierozzerwalnie związany ze zwiększeniem dochodów kołchoźników z tytułu ich udziału w gospodarstwie społecznym. Z biegiem czasu, kiedy produkcja kołchozowa osiągnie taki poziom rozwoju, że wszystkie różnorodne potrzeby kołchoźników będą mogły być zaspokojone z dochodów wspólnego gospodarowania, kołchoźnicy sami, dobrowolnie, bez jakiegokolwiek przymusu administracyjnego i nacisku z zewnątrz odstąpią od prowadzenia gospodarstwa pomocniczego, ponieważ stanie się ono dla nich niewygodne i uciążliwe⁴.

Rozstrzygając zagadnienie, jakie przedmioty mogą być przedmiotami własności osobistej, państwo nie może nie brać pod uwagę także samej natury potrzeby i charakteru przedmiotu użytkowania. Niektóre potrzeby człowieka mogą być zaspokojone tylko za pośrednictwem przedmiotów, których przyswajanie osobiste jest jedyną formą ich użytkowania,

4 *Programma KPSS*, Moskwa 1963, s. 83.

np. bielizna, ubranie, obuwie itp. Takie przedmioty pozostaną we własności osobistej także w okresie pełnego komunizmu.

Tak więc zagadnienie przedmiotów prawa własności w ZSRR rozwiązuje się w interesach najbardziej pełnego i wszechstronnego zaspokojenia różnorodnych potrzeb, indywidualnych upodobań i skłonności obywateli. Radziecki obywatel ma prawnie nieograniczoną możliwość nabycia wszystkiego co niezbędne dla zaspokojenia swoich indywidualnych wymagań. Nie ma i nie może być mowy o niwelacji gustów i o jakimkolwiek wyrównywaniu upodobań, tłumieniu indywidualności. Właśnie w socjalizmie, gdzie własność osobista przedmiotów użytkowania nierozdzielnie związana jest z socjalistyczną własnością środków i narzędzi produkcji, gdzie gwarantowana jest ona prawem do pracy, stworzone są nieograniczone w istocie możliwości dla zaspokojenia wszystkich potrzeb obywateli, rozwoju ich fizycznych i duchowych właściwości.

Konsumpcyjny charakter korzystania z przedmiotów własności osobistej zabezpieczony jest przez ustawodawcę w drodze szczegółowych norm, których celem jest zapobieganie przejawom tendencji kapitalistycznych w korzystaniu z własności osobistej. Art. 105 k. c. zakazuje obywatelom wykorzystywać majątek będący ich własnością osobistą dla osiągnięcia dochodów nie (pochodzących z pracy. W art. 111 k. c. określone są konsekwencje osiągnięcia dochodów z przedmiotów własności osobistej bez pracy. Zgodnie z art. 111 k. c, jeśli właściciel systematycznie wykorzystuje swoje mienie dla osiągnięcia dochodów, których źródłem nie jest praca, wskazane mienie podlega konfiskacie na mocy wyroku sądu. Powyższy przepis nie jest niczym pryncypialnie nowym w radzieckim prawie cywilnym. Stanowi on ustawowe umocnienie leninowskich idei o roli socjalistycznego państwa w regulowaniu stosunków cywilnoprawnych. Wiadomo, że jeszcze w 1922 r. kodeks cywilny RSFSR przewidywał, iż „prawa cywilne chronione są ustawą z wyjątkiem tych przypadków, kiedy są one realizowane niezgodnie z ich społeczno-gospodarczym przeznaczeniem”. Praktyka stosowania art. 1 wskazała, że wyrażona w nim zasada ma duże znaczenie wychowawcze i że istnieje konieczność zachowania takiej normy w ustawodawstwie cywilnym i na cały okres budowy komunizmu.

Przy stosowaniu art. 105 i 111 k. c. największą trudność nasuwa zagadnienie, jakie dochody należy uznać za nie pochodzące z pracy i w jakich warunkach zastosować do właściciela tak srogą sankcję, jak cywilnoprawną konfiskatę mienia. Pojęcie dochodu nie pochodzącego z pracy nie jest wyjaśnione w ustawie, a zatem wyjaśnienie tego terminu jest zadaniem nauki i praktyki. Pojęcia „dochód nie pochodzący z pracy” nie można sprowadzać do sensu ekonomicznego, dlatego należy przede wszystkim zaznaczyć, że nie każdy dochód z majątku, który powstał bez bezpośredniego wkładu pracy, uważa się za nie pochodzący z pracy. „Dochód nie pochodzący z pracy” to pojęcie prawnicze, a nie ekono-

miczne — w prawie cywilnym traktowany jest jako forma nieuzasadnionego wzbogacenia się, tj. pozyskania majątku bez dostatecznych do tego, prawnie określonych podstaw. Np. obowiązujące prawo nie zabrania oddania majątku osobistego w czasowy najem na warunkach i w trybie przewidzianym w ustawie, ale dla właściciela przekazanie majątku w najem ma znaczenie ekonomiczne tylko wtedy, kiedy w ramach czynszu otrzyma on nie tylko zwrot za amortyzację rzeczy i bieżących kosztów jej utrzymania, ale i określoną sumę ponad to — dochód. W najbardziej praktycznie ważnych przypadkach oddania mienia w najem ma miejsce normatywne uregulowanie stawek czynszowych, dlatego uzyskanie dochodu za oddanie mienia w najem w granicach ustanowionych przez prawo, jeśli to nie ma charakteru systematycznego, nie przeczy konsumpcyjnemu charakterowi przedmiotu prawa własności osobistej i nie może być traktowane jako dochód nie pochodzący z pracy (nieuzasadnione wzbogacenie).

Zastosowanie przymusu państwowo-prawnego uznane jest za konieczne tylko wtedy, gdy występuje jednocześnie szereg warunków, a w szczególności, gdy w zachowaniu się właściciela w procesie wykorzystania majątku osobistego widoczne były wyraźne cechy naruszenia prawa. W praktyce zakorzenił się pogląd, że sankcje prawne mogą być zastosowane tylko wtedy, gdy: a) ma miejsce nie odosobniony przypadek uzyskiwania dochodu nie pochodzącego z pracy, a dzieje się to systematycznie; b) właściciel poprzez takie działanie ma na celu osobiste wzbogacenie się; c) otrzymane z majątku dochody przekształcają się w podstawowe źródło egzystencji człowieka.

Prawo cywilne daje możliwość wyboru jednego ze środków oddziaływania prawnego: a) konfiskata mienia nabytego w sposób nieuzasadniony na własność państwa lub na rzecz osoby, kosztem której wzbogacił się właściciel (art. 473 k. c.); b) odebranie nie tylko dochodu nie pochodzącego z pracy, lecz konfiskata na rzecz państwa mienia, które było wykorzystywane jako źródło osobistego wzbogacenia się (art. 111 k. c).

Przed wszystkim należy zwrócić uwagę, iż praktyka stosowania sankcji w prawie cywilnym jest niedostatecznie zbadana. Jeśli w literaturze cywilistycznej w jakimkolwiek stopniu zajmowano się zagadnieniem zasad prawnych stosowania sankcji, to można z całą odpowiedzialnością stwierdzić, że konkretyzacja tych ogólnych zasad w zastosowaniu do poszczególnych rodzajów naruszenia prawa, zagadnienie dyferencjacji odpowiedzialności cywilnoprawnej nie tylko nie zostało opracowane, ale w ogóle nawet nie postawione (wyjątkiem jest tylko instytucja obowiązków wynikających z wyrządzenia szkody). Wydaje się, że na zagadnienie indywidualizowania odpowiedzialności w prawie cywilnym należy zwrócić taką samą uwagę, jaką poświęcono mu w prawie karnym.

To wymaga opracowania zagadnień związanych z osobowością obywatela naruszającego prawo cywilne, zagadnienia jego winy cywilistycz-

nej. Nie można, na przykład, przy rozpatrywaniu sprawy odpowiedzialności za wykorzystanie własności osobistej dla uzyskania dochodu nie pochodzącego z pracy pomijać takich elementów, jak poprzednia i aktualna praca naruszającego prawo, źródła socjalno-ekonomiczne pozyskania tego bezprawnie wykorzystywanego majątku (uzyskany został w drodze pracy osobistej też w drodze spadku lub darowizny), poziom świadomości społecznej naruszającego prawo, okoliczności, w których dokonał naruszenia prawa, a w szczególności jego doświadczenie życiowe i subiektywne możliwości uczciwego wyjścia z powstałego, niekorzystnego dlań położenia, motywy zachowania i cele, które chciał osiągnąć, oraz możliwości wychowania jego w przyszłości za pomocą łagodniejszych środków oddziaływania prawnego lub także środkami społeczno-moralnymi itp. Stosowanie środków cywilnoprawnych zmierzających do wykorzenia w świadomości obywateli przeżytków prywatnowłasnościowych powinno być nasycone głęboką wiarą w człowieka, humanistyczną troską o prawa i interesy obywateli radzieckich, dlatego, po pierwsze, nie jest konieczne we wszystkich przypadkach żądać od właściciela zwrotu bezpodstawnie uzyskanego dochodu na rzecz państwa lub pokrzywdzonego, a po drugie, cywilnoprawna konfiskata mienia powinna być traktowana jako wyjątkowy środek oddziaływania, kiedy właściciel, pomimo przedsięwziętych środków oddziaływania prawnego i społecznego, systematycznie stara się osiągnąć ze swojego majątku znaczny dochód nie pochodzący z pracy i przekształca własność osobistą w źródło egzystencji bez pracy.

Dla zastosowania takiego surowego środka w stosunku do właściciela, jak pozbawienie go praw do majątku, konieczne jest, by jego działalność miała widoczny stopień niebezpieczeństwa społecznego. Praktyka zawsze stała na stanowisku, że wymagana dla tego jest systematyczność działania⁵, świadome dążenie, by egzystować lub dorabiać się cudzym kosztem, cel egzystencji pasożytniczej, lub zachłanność kiedy wykorzystanie własności osobistej przekształca się w źródło wzbogacenia. Przy zastosowaniu tego krańcowego środka oddziaływania cywilnoprawnego trzeba koniecznie uwzględnić nie tylko zachowanie się człowieka (w sensie stopnia jego winy, uporczywości w dążeniu do osobistego zysku), ale i osobowość samego pozwanego, jego materialne warunki życia i inne istotne czynniki. Zasadnicza linia walki z przeżytkami psychologii prywatnego właściciela polega na działaniu profilaktycznym w trybie organizacyjnym, tj. na usunięciu obiektywnych niedostatków w naszym ży-

⁵ Por. także D. M. Gienkin, w: *Socjalisticeskaja zakomnoist'*, 1946, nr 10, s. 12; G. N. Amfiteatrów, *ibidem*, s. 16; D. E. Epierniejew, *Prawo licznoy sobstwiennosti w SSSR*, *ibidem*, s. 68; R. O. Chałfina, *O prawie licznoy sobstwiennosti w pieriod razwiernutogo stroitielstwa komunizma*, *Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo* 1960, nr 12, s. 34.

ciu, które stwarzają możliwości pojawienia się tych tendencji i sprzyjają naruszeniom prawa.

Instytucja prawa własności osobistej spełnia przede wszystkim zadanie polityczno-ekonomiczne. Następuje to w drodze: a) umocnienia wyników rozdziału ogólnego produktu społecznego na indywidualne potrzeby; b) ochrony od wszelkiego naruszenia majątkowej sfery właściciela jako materialnego wyrazu jego uczestnictwa w pracy społeczno-użytecznej; c) zabezpieczenia użytkowego wykorzystania przedmiotów własności osobistej. W tej dziedzinie normy prawne o własności osobistej występują jako jeden ze środków wprowadzenia w życie funkcji kontrolnej ze strony państwa nad wymiarem pracy i wymiarem potrzeb, jako jedna z prawnych dźwigni realizacji zasady socjalistycznej „od każdego według jego zdolności, każdemu według pracy”.

Ale to tylko jedna strona działania instytucji prawa własności osobistej, którą można by nazwać umownie prawno-ekonomiczną funkcją prawa własności osobistej. Problem funkcji socjalnej prawa własności osobistej nie może być sprowadzony do wąkospecjalistycznych, prawno-ekonomicznych zagadnień. Jest ona bardziej bogata i wielostronna. Normy prawne mogą odgrywać aktywnie twórczą rolę, jeśli właściwie wyrażają potrzeby życia, obiektywne ekonomiczne prawidłowości społeczeństwa i w ten sposób pomagają w mobilizacji woli i świadomości ludzi dla realizacji konkretnych zadań stopniowego rozwoju społecznego. Mogą one i odwrotnie stanąć w sprzeczności z prawidłowościami (obiektywnie uwarunkowanymi drogami rozwoju społeczeństwa) i przekształcić się w czynnik negatywny hamujący wzrost świadomości społecznej i postępowego rozwoju społeczeństwa. Dlatego właśnie badając problem prawa własności osobistej nie można ograniczyć się tylko do jego strony polityczno-ekonomicznej, lecz trzeba także badać jego funkcje ideologiczne.

Konieczne jest w szczególności wyjaśnienie czy ta instytucja nie jest jedynie wyrazem czasowo przejściowych czynników ekonomicznych i w tym sensie wyraźnym ustępstwem na rzecz indywidualnych skłonności człowieka, a także w jakim stopniu zawarte w niej wymagania sprzyjają wykształceniu nowych zasad moralnych tworzącego się społeczeństwa komunistycznego. Nie można lekceważyć faktu, że prawo własności osobistej, jako państwowoprawna forma przyswajania mienia, bezpośrednio nie wyraża i nie może wyrażać tych postępowych i aktywnie twórczych zasad, które są u podstaw regulowanych tą instytucją stosunków społeczno-produkcyjnych, jak to ma miejsce w sferze własności socjalistycznej.

Prawo własności osobistej jest środkiem majątkowej izolacji obywateli, właściciel jako podmiot przyznanego mu monopolu w stosunku do swojego mienia występuje na zewnątrz jako indywidualność odizolowana od społeczeństwa. Chociaż to tylko pozorna, zewnętrzna strona, to w sytuacji takiej mogą powstać warunki dla rozwoju przeżytków pry-

watno-własnościowej ideologii w skłonnościach ludzi do oderwania świadomości jednostki od rozumienia interesów społecznych i przeciwstawienia interesów osobistych interesom społeczeństwa — „mój dom moją twierdzą”. Więcej, prawo własności osobistej w warunkach cyrkulacji pieniężnej i obrotu towarowego nie wyklucza w pełni możliwości przekształcenia się jego w poszczególnych przypadkach w źródło dochodu nie pochodzącego z pracy, w źródło pasożytniczej egzystencji. Ta osobliwość prawnej formy własności osobistej jest okolicznością, która wymaga wyjaśnienia polityczno-ideologicznej roli tej instytucji i jest często przyczyną błędnych poglądów i twierdzeń w teorii i praktyce.

Spotkać można wypowiedzi, że nowe i przyszłe nie tylko w produkcji materialnej, ale i w dziedzinie zaspokojenia potrzeb wyraża się tylko poprzez społeczne środki zaspokajania potrzeb, że w stosunkach objętych sferą własności osobistej nie mogą rozwijać się załączki nowego, tego, co komunistyczne, a więc dlatego instytucji własności osobistej przypisuje się rolę wyłącznie konserwatywną, gdyż utrudnia jakoby rozwój komunistycznej świadomości ludzi.

Trzeba z całą stanowczością oświadczyć, że prawo własności osobistej jako część składowa prawnej nadbudowy społeczeństwa socjalistycznego nie wyczerpało jeszcze swoich możliwości postępowego oddziaływania i nie możemy doń podchodzić z pozycji likwidatorskich. Podstawową przyczyną błędnych poglądów i wyobrażeń o własności osobistej w socjalizmie jest stare, burżuazyjne pojmowanie prawa własności osobistej, które niektórzy autorzy traktują jako coś, co przewyżczone, odrzucone, ale od którego często wychodzą przy analizie konkretnych zjawisk życia społecznego. Pełne oderwanie osobowości właściciela od społeczeństwa w kapitalizmie, specyficzne warunki istnienia wzbudzają u człowieka chciwość, dążenie do nieuzasadnionego zysku⁶.

W społeczeństwie socjalistycznym — gdzie obiektywnie uwarunkowana jest harmonijna jedność interesów osobistych i społecznych, gdzie jednostki nie przeciwstawia się społeczeństwu, a na odwrót, gdzie wyłącznie rokującym nadzieje środkiem pełnego i wszechstronnego zaspokojenia wymagań życiowych każdego poszczególnego człowieka jest umocnienie i rozwój całego społeczeństwa, aktywny udział każdego człowieka w sprawach całego społeczeństwa — nadbudowa prawna i polityczna opierają się na ścisłej więzi obywatelskich, politycznych i innych praw oraz obowiązków obywateli. W społeczeństwie socjalistycznym obowiązki poszczególnego człowieka w interesach całego społeczeństwa nie mogą być rozpatrywane jako jakaś obca tym interesom siła narzucona z zewnątrz. Obowiązki te to poznana przez społeczeństwo konieczność, wyrażona w normach prawnych obiektywna prawidłowość rozwoju społecz-

nego i dlatego wypełnienie przez każdego człowieka tych obowiązków faktycznie i obiektywnie odpowiada tak interesom społeczeństwa, jak i interesom samego zobowiązanego. Dlatego w społeczeństwie socjalistycznym prawa podmiotowe, w tej liczbie prawo własności osobistej nie może być interpretowane w duchu indywidualnym i egoistycznym, jako jakaś dziedzina panowania niczym nieograniczonej indywidualnej woli, absolutnej, od niczego i nikogo niezależnej swobody postępowania według zasady „moje” jest tylko i wyłącznie moje.

W przyznaniu jednostce praw podmiotowych kryje się interes nie tylko osobisty, ale i społeczny. Niektóre prawa podmiotowe są na tyle ważne dla społeczeństwa, że nie tylko naruszenie ich przez osoby trzecie, lecz także niezrealizowanie ich przez same osoby uprawnione przynosi szkodę nie wyłącznie uprawnionym, ale i społeczeństwu, państwu. Taką cechą ma np. jedno z ważniejszych praw socjalnych obywateli — prawo do pracy, które w Konstytucji ZSRR proklamowane zostało jednocześnie jako najważniejszy obowiązek. I właśnie w tym fakcie, że prawo własności osobistej pozostawia właścicielowi nie tylko określone rozmiary swobody, ale i nakłada na niego szereg obowiązków wypływających z socjalistycznego współżycia, tkwi duża, twórczo-wychowawcza możliwość tej instytucji. Dlatego prawo własności osobistej nie może być rozumiane i wyjaśniane w izolacji od innych praw podmiotowych i obowiązków obywateli w społeczeństwie socjalistycznym. Tak więc przy analizie zagadnienia przeznaczenia tego prawa konieczne jest podkreślenie jego ciasnej i nierozzerwalnej więzi z podstawowymi (konstytucyjnymi) socjalnymi prawami i obowiązkami obywateli i głównym z nich — prawem do pracy i obowiązkiem pracy. Przede wszystkim trzeba stanowczo podkreślić, że nie ma niczego wspólnego z marksistowskim punktem widzenia twierdzenie, jakoby osobiste, materialne zainteresowanie pracowników społeczeństwa socjalistycznego było starym przejawem stosunków ekonomicznych społeczeństwa burżuazyjnego, a materialne stymulowanie wyników ich pracy — tymczasowym i wymuszonym ustępstwem na rzecz przeżytków kapitalizmu w świadomości ludzi. Głęboko błędne jest mniemanie, że jedyną pobudzającą do pracy zachętą w socjalizmie są bodźce moralne i dlatego w miarę zbliżania się do komunizmu materialne zainteresowanie się ludzi rezultatami własnej pracy będzie obumierało. Błądność tego punktu widzenia stwierdza XXIII Zjazd KPZR, który poświęcił dużo uwagi zasadzie materialnego zainteresowania pracowników rezultatami swojej pracy. „W nakreślonym planie podniesienia poziomu narodu — powiedziano w referacie A. N. Kosygina o dyrektywach XXIII Zjazdu na temat nowego planu pięcioletniego — rozstrzygającym ogniwem jest wzrost zapłaty za pracę, wynagrodzenie za pracę robotników i urzędników, i dochodów kolchoźników z gospodarstw społecznych”⁷.

⁷ Por. „Prawdę” z 6 IV 1966 r

Normy prawne dotyczące własności osobistej zdolne są do współdziałania w przewyciężeniu indywidualizmu i egoizmu oraz innych przeżytków w świadomości obywateli, a co za tym idzie — zdolne są pomagać w formowaniu ideowych, subiektywnych przesłanek komunizmu. Zwiększenie świadomości jest koniecznym warunkiem przyspieszenia stworzenia bazy materialno-technicznej komunizmu.

KPZR w programie i innych dokumentach rozwija dalej ogólne wskazania Marksa, Engelsa, Lenina o drogach, środkach i metodach zbudowania społeczeństwa komunistycznego, w szczególności o znaczeniu i miejscu materialnego zainteresowania robotników rezultatami ich pracy, oraz rozstrzyga zagadnienie kojarzenia socjalistycznego i komunistycznego sposobu rozdziału dóbr materialnych w okresie przejściowym od socjalizmu do komunizmu. W programie podkreśla się jednakową szkodliwość dla praktyki budownictwa komunistycznego tak niedocenia-
nia nowych rodzących się form komunistycznego zaspokajania potrzeb, jak i nieuzasadnionych projektów sztucznego ograniczania osobistych form nabywania dóbr materialnych (własność osobista).

W przyjętym na XXIII Zjeździe programie KPZR podkreśla się stopniowość przechodzenia od jednej zasady do drugiej, wskazuje się ich kojarzenie i wzajemny związek, określa się typy, terminy i kolejność wprowadzania nowych, komunistycznych form podziału. W sposób naukowy wskazano warunki konieczne dla wprowadzenia pełnego komunizmu. Jednocześnie Partia, uważając, że zagadnienie prawa własności osobistej, perspektywy rozwoju tej instytucji w okresie przejściowym od socjalizmu do komunizmu są tak ważne, wprowadziła je do swojego nowego programu.

Program KPZR wychodzi z założenia, że jednocześnie z rozszerzeniem sfery działania bodźców moralnych do pracy, wynagrodzenie za pracę, a w następstwie tego i własność osobista w ciągu nadchodzącego dwudziestolecia pozostanie podstawowym źródłem zaspokajania potrzeb materialnych i kulturalnych ludzi pracy. Co więcej w programie KPZR przewiduje się zachowanie instytucji własności osobistej na cały okres przejściowy i wyznaczone są drogi jej ożywienia. Program zakłada, że prawo własności osobistej nie znosi się, ale że wraz ze wzrostem społecznego bogactwa i odpowiednio do zwiększenia dobrobytu prawo to stopniowo przeżywa się ekonomicznie, obumiera. Własność osobista jako forma indywidualnego nabywania dóbr materialnych w ostatecznym rezultacie przekształci się w faktyczne władanie rzeczami, tj. utraci z czasem znaczenie prawne. Normy regulujące osobiste przyswajanie i nabywanie rzeczy (władanie, użytkowanie i rozporządzanie) stopniowo przekształcą się w reguły moralności komunistycznej. Proces ten można by wyrazić formułą: „prawa własności osobistej nie uchyla się, ono obumiera”.

Ideologicznego zadania własności osobistej nie można jednak spro-

wadzać tylko do wykształcania u obywateli szacunku dla pracy społeczno-użytecznej, tym bardziej że zadanie to wypełnia cywilno-prawna instytucja prawa własności nie bezpośrednio, lecz pośrednio, nie w samym procesie rozdziału dóbr materialnych, ale w procesie wymiany i użytkowania rezultatów tego podziału.

Instytucja prawa własności osobistej pomaga w wypełnieniu ogólnego zadania, jakie stoi przed prawem socjalistycznym jako całością, zadania wykształcenia szacunku dla zasad i norm współżycia socjalistycznego, w tym także dla (podstaw moralnych społeczeństwa. Ogólna zasada art. 5 „Podstaw”, że przy korzystaniu z praw i realizacji obowiązków obywatele powinni nie tylko przestrzegać norm prawnych, ale i szanować zasady współżycia socjalistycznego, zasady moralne społeczeństwa budującego komunizm, całkowicie i bez jakichkolwiek wyjątków odnosi się do własności osobistej. Tak więc instytucja własności osobistej wymaga starannego odnoszenia się do niektórych przedmiotów własności osobistej mających wartość społeczną (por. art. 141, 142 k. c), tym samym wykształca spojrzenie na własność osobistą nie z pozycji indywidualizmu i egoizmu, lecz z punktu widzenia członka społeczeństwa socjalistycznego. Każdy obywatel w przedmiotach własności osobistej powinien dostrzegać zawartą w nich nie tylko pracę osobistą, ale i pracę społeczną, powinien dostrzegać, że posiada prawo własności tych przedmiotów nie jako izolowane i oderwane od społeczeństwa indywidualum, lecz jako członek socjalistycznej wspólnoty ludzi pracy.

Instytucja prawa własności osobistej wpływa także na wykształcenie wzajemnej pomocy i współpracy koleżeńskiej członków społeczeństwa. Zawiera ona zakazy wykorzystania własności osobistej specjalnie w celu wyrządzenia szkody drugiej osobie (art. 5 Podstaw, art. 5 k. c).

Zadanie nauki i praktyki polega na tym, by konkretyzować komunistyczne wymogi moralne dotyczące tych sfer stosunków społecznych, które obejmują własność osobistą. Tak np. zastosowanie przez sąd lub inny organ państwowy norm prawnych o własności osobistej nie powinno ograniczać się do gołej konstatacji tego, co niedozwolone i bezprawne. Konieczna jest moralna ocena zachowania się naruszającego prawo, podkreślenie tego, jaki moralny nakaz budowy komunizmu został w danym przypadku naruszony.

Na zakończenie należy zwrócić uwagę, że już z tej krótkiej analizy podstawowych zagadnień prawa własności osobistej w ZSRR jasne będzie dla każdego nieuprzedzonego czytelnika, o ile absurdalne są twierdzenia burżuazyjnych ludzi złej woli, jakoby komunizm odrzucał osobowość, jej initeresy, tłumił jej indywidualność, niwelował upodobania i skłonności, podporządkowywał całkowicie jednostkę społeczeństwu. Na odwrót, właśnie nowy ustrój społeczny, opierający się na socjalistycznej własności środków produkcji, wolny od wyzysku człowieka przez czło-

wieka, wynosi człowieka pracy, stwarza wszelkie warunki dla pełnego i wszechstronnego rozwoju jego indywidualnych zdolności, zaspokojenia jego osobistych skłonności i upodobań. I temu w niemałym stopniu służy własność osobista, zagwarantowana socjalistycznym prawem do pracy.

Z języka rosyjskiego przełożyła

Anna Michalska

CERTAINS PROBLÈMES DU DROIT DE PROPRIÉTÉ PRIVÉE
DANS LE DROIT CIVIL DE L'URSS

Résumé

Le droit de l'URSS distingue deux genres de propriété privée: a) la propriété privée de sujets individuels, b) la propriété privés d'une campagne kolkhozienne. Cette dernière est une forme de communauté familiale et pas un sujet législatif séparé. Les problèmes de base concernant l'institution du droit privé sont les suivants: les objets de ce droit, la garantie de leur caractère d'objets de consommation et enfin les tâches et fonctions sociales de l'institution du droit de propriété privée. Le législateur de l'URSS n'énumère pas au complet les objets qui peuvent constituer une propriété privée, et fournit uniquement leur caractéristique globale. L'art. 105 du c.c. de l'URSS statue que parmi les objets de propriété privée des sujets peut se trouver uniquement un bien qui est destiné à satisfaire les besoins matériels et culturels, le même est en vigueur pour le bien de la communauté d'un kolkhoze. Du contenu des règlements législatifs il se laisse conclure que le législateur a en vue une propriété qui non seulement de son fait même est destinée, mais est également utilisée par le propriétaire, dans le but de satisfaire ses besoins. La loi limite le nombre de certains objets de propriété privée (comme l'habitation). Le caractère de consommation de l'usufruit concernant les objets de la propriété privée est assuré par les règlements législatifs particuliers. Ainsi p. ex. l'art. 111 du cc. prévoit la possibilité d'une confiscation du bien qui constitue l'objet de propriété privée si ce bien est systématiquement utilisé dans le but d'en tirer profit, sans que le propriétaire y ajoute l'apport de son travail. Une sanction moins sévère c'est la confiscation concernant uniquement le revenu obtenu sans l'apport du travail (art. 473 ce). Le droit de propriété privée laisse au propriétaire non seulement un domaine de liberté strictement défini, mais lui impose des devoirs. L'institution du droit de propriété privée mène les sujets vers la formation du respect du travail socialement utile, ainsi que du respect des principes et normes de vie commune dans le régime socialiste, entre autres des bases morales de la société.